

Джерела і література:

1. Литвинчук Н. В. Традиційні промисли та ремесла Сумщини кінця XIX – початку XXI століття : дис.... канд. іст. наук : 07.00.05. Київ, 2015. 236 с.
2. Литвинчук Н. В. Традиційні промисли та ремесла Сумщини кінця XIX – початку XXI століття : автореф.... канд. іст. наук : 07.00.05. Київ, 2015. 23 с.
3. Гаврилюк Н. К. Актуальні народознавчі питання в галузі польової збиральницької діяльності. *Матеріали до української етнології*. 2010. Вип. 9 (12). С. 291–294.
4. Сумцов Н. Ф. Очерки народного быта (Из этнографической экскурсии 1901 г. по Ахтырскому уезду Харьковской губернии). Харьков : Типо-Литограф. «Печатное Дело» Кн. К. Н. Гагарина, 1902. 57 с.
5. Народознавчі та мистецтвознавчі праці Євгенії Спаської / голов ред. Г. Скипник. Київ : видавництво ІМФЕ, 2015. 600 с.
6. Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. Ф. 14–5, од. зб. 198. 11 арк.
7. Ванштейн С. И. Актуальные вопросы полевого исследования традиционно-бытовых культур народов СССР. *Советская этнография*. 1985. № 3. С. 51–59.
8. Боряк О. О. Емпіричні дослідження як «ризик шкоди»: теорія і практика впровадження принципів етики польової роботи. *Народна творчість та етнографія*. 2003. № 5–6. С. 76–82.
9. Громов Г. Г. Методика этнографических экспедиций. Москва : Изд-во Московского университета, 1966. 117 с.
10. Литвинчук Н. В. Особливості загальної обізнаності школярів про традиційні промисли і ремесла (етнографічно-статистичний аналіз). *Українознавство*. 2012. № 4 (45). С. 226–231.
11. Гримич М. В. Метод, методика та методологія в сучасній етнологічній науці. *Етнічна історія народів Європи*. 2006. Вип. 21. С. 5–9.

УДК 391(=161.2):7.046

СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКІ ОБЕРЕГОВІ СИМВОЛИ В СЕМАНТИЦІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО КОСТЮМУ

Юрій Вільховий
(м. Полтава)
Надія Найда
(м. Харків)

У статті розкривається історичний і світоглядний зміст східнослов'янських оберегових символів та їхнє значення в семантиці українського народного костюму. Автори проводять комплексний аналіз типології символічних систем та одягу в родинній обрядовості. Зокрема з'ясовуються спільні символічні елементи і атрибути у родинних, весільних і похоронних ритуалах. Визначається характер семантичного навантаження символів в українському народному вбранні.

Ключові слова: орнаментика, одяг, символи, український народний костюм, родинна обрядовість, обереги, ритуали, комплекси вбрання, атрибутивність символів, вірування, повір'я.

Семантика українського народного костюму, історія розвитку традиційного, повсякденного, ритуального вбрання завжди були предметом прискіпливої уваги науковців. У наш час, коли в українському суспільстві з'явилася нагальна потреба усвідомлення власної етнічної ідентичності, посилення міжпоколінного етнокультурного зв'язку з давніми історичними духовними традиціями обрана тема нашої розвідки має особливу актуальність.

Ми поставили за мету комплексно дослідити функціональне значення одягу в сімейній обрядовості та виявлення спільних його рис у родинному, весільному та похоронному ритуалах. Також ми намагаємося з'ясувати змістове наповнення атрибутів, які мають оберегову функцію.

Проблемами семантики, оберегової символіки українського народного костюму у різний час займалися багато науковців. У нашій статті ми звертаємо особливу увагу на праці таких дослідників як П. Богатирьов [1], В. Борисенко [2], О. Босий [3], М. Маєрчик [9], Г. Маслова [10], Т. Ніколаєва [11], С. Стефанович [12], І. Черленяк [13]. Заслужують на увагу і праці таких класиків як М. Васильєв [4], Хв. Вовк [5], О. Воропай [6], Д. Зеленін [7] і П. Чубинський [8].

Однією із найдавніших вимог українського народного костюму була захисна – це так звана оберегова (магічна, талісманна) функція. Важливу оберегову роль людського одягу виконували колір та орнаментика одягу, а також різноманітні прикраси, пояси тощо [11, с. 15-16].

Розглянемо регламентацію одягу родинної обрядовості. Вона складається із родинних, весільних і похоронних обрядів. У народному прислів'ї говориться: «Чоловік тричі дивним буває – коли народжується, одружується і помирає. » У циклі обрядів сплелися дії, символи, атрибути, які виникали і мали забезпечувати щастя, багатство, добробут сім'ї, захистити її членів від злих сил [2, с. 5].

Традиційно для новонародженої дитини не готували нового одягу, а використовували речі батьків. Маля купали та клали в чорну або червону запаску, для того щоб «диявол не пристав» [14, с. 6]. Немовля могли згортати у сорочку [9, с. 146]. Якщо народжувався хлопчик, то його сповивали у батькову сорочку, розрізавши перед цим у трьох містах, якщо дівчинка – у материну [14, с. 9]. Як зазначав Хв. Вовк, новонароджену дитину загортали в кожух та клали на покуті – на найпочеснішому місці в хаті, щоб було здоров'я і багатство [5, с. 186].

Серед перших речей немовляти найважливішим було дароване під час хрещення крижмо – шматок білого домашнього полотна. Проте, цей

шмат полотна мислився як надійний оберіг і перша культурна річ (оболонка), тепер уже «узаконеної» дитини в соціумі. Наступним важливим компонентом одягу цього періоду був пояс, який спеціально, урочисто купували дитині [9, с. 147]. Про символічну властивість пояса стабілізувати, зцілювати говорить таке вірування: «Коли в дитини болить голова, то обв'язують голову тим рушником, яким було підперезано матір під час вінчання» [9, с. 177].

Із віком статус дитини змінювався (за церковними уявленнями, господарськими обов'язками та гендерним поділом праці) і, відповідно, зростало число компонентів одягу [9, с. 149]. Тенденцію до надмірної кількості одягу особливо яскраво помітно у весіллі – обряді, який санкціонував шлюбне і статеве життя [9, с. 153]. Охоронні дії, пов'язані із убранням молодих, були важливими складовими елементами обрядів одягання нареченого та нареченої. Молода могла часто змінювати одяг, що мало престижне й охоронне значення. Перевдягаючись або одягаючись навиворіт, вона начебто скидала з себе порчу, котра могла бути наведена [10, с. 35]. Наприклад, кожух, особливо вивернутий вовною назовні, виконував символічно-доброзичливу функцію [2, с. 169]. Важливим доповненням до одягу дівчини було намисто. За повір'ями дівчатам без намиста не можна було бути навіть у будень, бо воно оберігало їх від застуди. Тому дівчата намагалися завжди мати хоча б один його разок на шиї [6, с. 202]. Також, молоду обов'язково прикрашали вінком із «хрещатим барвінком», що захищав від «поганого ока» [6, с. 196].

Одним із ключових ритуалів весільної обрядовості було покривання рук – поєднання молодят один з одним та з іншими учасниками весілля через хустку або рушник. Звичай не торкатися один одного голою рукою зберігся на початку – ХХ ст. і був пов'язаний з уявленнями, що це могло принести бідність. Із таким тлумаченням цей звичай побутував у всіх східних слов'ян і у багатьох їх сусідів. [10, с. 39] Використовували хустку, а особливо рушник, і для захистних дій. Так, на Катеринославщині княгиню на посад, з дозволу старости, заводив дружко молоді, махаючи у повітрі хусткою [2, с. 351]. Особливого захисту, виходячи з використання рушників, вимагала молода. Вона оперезувалася рушником, коли скликала жінок на «шишки», запрошувала на весілля, йшла до шлюбу [12, с. 121].

Для похоронних обрядів характерна була наявність архаїчних рис, спільних для всіх слов'ян. У циклах поховально-поминальної обрядовості чітко виділялися дії спрямовані на благополуччя душі на «тому світі», та охорону і захист від шкідливого впливу покійника на живих [13, с. 215]. За звичаєм померлих дітей вбирали в світлий або білий одяг: «сорочечки», а якщо господар був заможним, то в «суkenочки» [8, с. 74].

Якщо помирала дівчина-наречена, то її одягали як до вінця, розплітали і розчісували коси, клали на голову стрічки і вінок. Померлому парубкові чіпляли менший за розміром віночок з барвінку, весільну квітку до шапки. «З правого боку до шапки пришпилюють украшену зізвду з барвінку. Се називають вінком для парубка» [4]. На думку дослідника І. Черленяка, обряд поховання неодружених був поширений для всіх східних слов'ян, певним чином нагадуючи весілля [13, с. 224].

Померлому чоловікові у домовину клали шапку чи капелюх, або ж надягали на голову [1, с. 262]. Як приклад, наведемо один із таких ритуалів, що були записані дослідником П. Богатирьовим на Закарпатті. «Якщо це старий чоловік, то хто-небудь надягав йому шапку; іншу йому підкладали під плече; якщо це молодий чоловік, то йому завжди надягають на голову літню шапку (калап). Так мертвий прощається із живими» [1, с. 263]. На Гуцульщині померлу жінку колись завивали в перемітку, знімали з неї прикраси і накривали білою тканиною – саваном [13, с. 202]. За допомогою савану здійснювався перехід живої сутності в інший світ. Оберегові функції савану співвідносяться з іншим абрядовим атрибутом – крижмом (перехід новонародженого з природного світу в людський) [3, с. 115].

Як і в більшості ритуалів родинної абрядовості використання рушників було поширене і на похованнях. Рушники відігравали роль оберегів, що робили для померлого перехід на той світ легшим, а також захищали живих від впливу потойбічного світу. Тому всі, хто ніс труну, були захищені рушниками, ними їм перев'язували руки, покривали рушниками віз (у якому везли труну) [12, с. 121].

Якщо проаналізувати символіко-магічне навантаження родинної абрядовості, то можна ясно побачити її органічний, взаємопов'язаний і, певною мірою, замкнений характер. Якщо підсумувати викладене, то, на нашу думку, найбільш вживаними ритуальними предметами у всіх сферах родинної абрядовості були сорочка та рушник. При народженні дитини та на весіллі однаково користувалися верхнім одягом (кожух) та поясом. У родильній та поховальній абрядовості крижмо та саван мали ідентичні функції, які захищали людину при переході з одного світу в інший. Проаналізувавши символічне навантаження одягу у поховальному обряді, можна констатувати наявність у ньому весільних складових. В обряді поховання неодружених яскраво вираженою атрибутикою виступають прикраси, хустка для обв'язування, головні убори (особливо вінок).

Таким чином, розглянувши східнослов'янські оберегові символи в семантиці українського народного костюму, можна зробити аргументований висновок, що вони скріплюють обряди родильного, весільного та поховального циклів, посилюючи їхні спільні мотиви та атрибутику.

Джерела та література:

1. Богатырев П.Г. «Вопросы теории народного искусства». М.: Искусство, 1971. 544 с.
2. Борисенко В.К. Українська етнологія: навч. посібник. К.: Либідь, 2007. 400 с.
3. Босий О. Знакові функції тканини в звичаєво-обрядовій сфері українців (семантичні паралелі «крижмо» – «саван»). Етнічна історія народів Європи. 2000. Вип. 4. С. 114–117.
4. Васильевъ М. К. Малорусскіе похоронные обряды и повѣрья. Кіевская старина. 1890. №8. С. 317–322.
5. Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології. Прага: Український громадський видавничий фонд. 1928. 379 с.
6. Воропай Ол. Звичаї нашого народу (етнографічний нарис). К.: Оберіг, 1991, т. 1. 449 с.
7. Зеленин Д. Восточнославянская этнография. М.: Наука, 1991. 511 с.
8. Ленчевський Л. Похоронные обряды и поверья в Староконстантинове Волинской губ. Киевская старина, 1899. Т.46. С. 70–78.
9. Маерчик М. Ритуал і тіло. Структурно-семантичний аналіз українських обрядів родинного циклу. К.: Критика, 2011. 319 с.
10. Маслова Г. Народная одежда в восточнославянских традиционных обычаях XIX – начала XX в. М.: Наука, 1984. 213 с.
11. Ніколаєва Т. Історія українського костюма. К.: Либідь, 1996. 171 с.
12. Стефанович С. Символіка українського рушника. Етнічна історія народів Європи. 1999. Вип.2. С.120-123.
13. Черленяк І. В. Поховально-поминальні обряди українців Закарпаття кінця XIX – першої половини XX ст. Записки історичного факультету Одеського національного університету. Одеса.: Одеський національний університет імені І. І. Мечнікова. Вип. 27, 2016. С. 197–221.
14. Чубинский П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским Русским географическим обществом. Материалы и исследования, собранные П.П. Чубинским / Издан под наблюдением Н.И. Костомарова. СПб.: Типография Киришбаума, 1877, т. 4: Обряды: родины, крестины, свадьба, похороны. 793 с.